

TURIZMGA OID O'ZLASHMA TERMINLARNING ASSIMILYATIV XUSUSIYATLARI

Islom Karimov nomidagi Toshkent Davlat Texnika universiteti "Chet tillar" kafedrası katta
o'qituvchisi

Abduraxmanova Nigora Sultanbayevna

Talaba: **Jumanazarova Sitora**

Annotatsiya: O'zbek tilshunosligida lotin tilidan kelib chiqqan, o'zbek tiliga rus va ingliz tillari orqali kirib kelgan kamida uchta - adaptasiya, assimilyasiya va integrasiya atamaları, hamda moslashtirish, o'zlashtirish, mustahkamlash so'zlari qabul qiluvchi tilning muvofiq me'yorlari va undagi leksik semantikaning shakllanishiga nisbatan o'zlashtirilgan birliklarning fonetik, grammatik xususiyatlarini maksimal yaqinligini ko'rsatish uchun ishlatiladi.

Kalit so'zlar: assimilasiya, fonetika, urg'u, grammatik, olim, ma'daniyat, bilingvizm, integratsiya.

So'nggi paytlarda "assimilyasiya" atamasini "kalkalar" yoki tarjima qilingan o'zlashmalarga nisbatan qo'llash asossizligi to'g'risida turli fikrlar bildirilmoqda. Chunki "assimilyasiya" so'zining mohiyati o'zlashtirilgan birliklarni qator parametrlar bo'yicha asl leksik birliklarga moslashtirish bo'lsa tarjima qilingan o'zlashmalar esa qabul qiluvchi tilga rasmiy jihatdan mos keladi. Shu munosabat bilan, o'zga til birligini o'ziga xos yo'nalishi bo'yicha aks ettirish natijasida "kalkani" qabul qiluvchi til tizimiga kiritilganligini bildirish uchun "tabiiylashtirish" atamasidan foydalanish tavsiya etiladi. Ba'zi olimlar, shuningdek, "integrasiya" va "assimilyasiya" tushunchalarini ham farqlash zarurligini ta'kidlaydilar, ularning fikriga ko'ra, bu tushunchalar gipo-giperonimik munosabatlarda joy olgan. "Integrasiya" atamasi o'zga til birliklarini qabul qiluvchi tilning tizimiga moslashishida, o'zlashmalarning barcha turlarida o'zini namoyon qiladigan, umumiy jarayonni nazarda tutadi. "Assimilyasiya" esa o'zlashtirishlarni faqat o'ziga xos darajasida amalga oshiriladigan integrasiya turi sifatida ko'rib chiqilishi kerak. Bizning tadqiqot ishimizda "adaptasiya", "assimilyasiya" va "o'zlashtirish" atamalaridan o'zaro almashinib foydalanish mumkinligi taklif etamiz. Quyida assimilyasiya tushunchasi haqida to'xtalib o'tamiz.

Assimilyasiya aslida fonetik atama bo'lib, uning quyidagi turlarini ajratiladi:

1. Fonetik (fonologik, orfoepo-aksentuasison);
2. Grafik (grafik-imlo);
3. Grammatik (morfologik);
4. Semantik (leksik-semantik).

Qayd etish kerakki, XIX-XX asrlarda soʻzning fonetik, imloviy, grammatik assimilyasiyasi va uning tildagi faoliyati (soʻzlarni shakllantirish jarayonlarida, polisemiyaning rivojlantirishda, frazeologik birliklarni shakllantirishdagi ishtiroki va nutqda faol qoʻllanilishi) oʻrtasida xos boʻlsa, hozirgi kunda, aksariyat tadqiqotlarda ushbu hodisa oʻzlashtirilgan birliklarning assimilyasiyasi jarayonlarining ham rasmiy, ham funksional jihatlarni oʻz ichiga olgan murakkab jarayon sifatida oʻrganilmoqda. Bunda oʻzlashma soʻzning rasmiy jihati deganda assimilyasiya jarayonlarida faqat bevosita (moddiy, original, lugʻaviy) oʻzlashmaning leksik birlik sifatida ifodalaydigan maʼnolari tushuniladi.

Rasmiy (tarkibiy) va funksional (leksik va semantik) assimilyasiya bilan bir qatorda oʻzlashtirilgan birliklarning psixologik adaptasiyasi tushunchasi ham mavjud, bunda qabul qiluvchi tildagi soʻzlashuvchi ongida yuzaga keladigan oʻzlashtirishning yangiligi unutiladi.

Fonetik (fonologik) assimilyasiyada donor tildan, oʻzlashtirilgan leksik birlikning tashkil etilgan tovushlarning fonetik (fonematik, ovoqli), ovoqli tasviri, ikkinchidan, vaqt oʻtishi bilan qabul qiluvchi tilda oʻzgartirilishi mumkin boʻlgan aksentuasison modeli oʻrganiladi. Bugungi kunda, oʻzbek va rus tillaridagi inglizcha oʻzlashmalarning *tovush ifodasi* nuqtai nazaridan quyidagilarni ajratib koʻrsatish mumkin.

1. Oddiy substitusiyasi donor tilning bitta tovushini qabul qiluvchi tilda ham bitta nutq tovush bilan berilishida namoyon boʻladi. Jumladan, inglizcha [az] va [e:] monoftong tovushlar artikulyasiyasi nisbatan yaqin boʻlgan oʻzbekcha [s] va [oye:] tovushlari bilan almashinadi. Masalan, inglizcha [ei], [ou], [is], [yee], [oe], [ie] diftonglari monoftonglashib, asosi bir xil talaffuz qilinmaydigan uzun tovush bilan almashinadi va oraliq tovush yoʻqoladi.

2. Tovush konvergentsiyasi - bu baʼzi hollarda donor tildagi ikkita yaqin tovushni qabul qiluvchi tildagi bitta tovushga muntazam almashtirishdir.

3. Tovush divergentsiyasi - bu donor tildagi bitta tovushni qabul qiluvchi tilda muntazam ikkita tovush bilan yetkazishdir. Oʻzbek tilida tovush konvergentsiyasiga oid misollar topishning iloji boʻlmasada, tovush divergentsiyasining namunalari oʻzbek tilida soʻzlashuvchilar uchun tish oraligʻida paydo boʻladigan tovushlarni talaffuz qilish qiyin

bo'lganligi sababli ayrim inglizcha so'zlarda boshlang'ich [θ] tovushi o'rni bilan [f] yoki [s] bilan almashtirib berilishini ko'rsatib o'tish mumkin.

Uchinchi model o'zbek tili me'yorlari asosida talaffuz qilinadigan inglizcha o'zlashmalar bo'lib, masalan, rus tili orqali kirib kelgan inglizcha "Club/Klub" o'zlashmasi uning asos shakli "club" [klub]dan farqli ravishda o'zbek tilining so'z oxirida undoshlarning jarangsizlanishi me'yoriga bo'ysungan holda b>p ga o'tgan holda [klup] shaklida talaffuz qilinadi.

To'rtinchi modelda ingliz tilidan kelib chiqqan internatsionalizmlar taqdim etilgan bo'lib, ular o'zbek va rus tilidagi xalqaro so'zlarni o'zlashtirish modellari asosida talaffuz qilinadi. Masalan, inglizcha "cybernetic" [saiba'netik] so'zi "Kybernetic" [kyber'ne:tik] shaklida o'zlashtirilgan. Bu o'rinda shuni qayd etish kerakki, juda ko'p hollarda internatsional o'zlashma so'zlar o'rtadagi vositachi til ta'siriga tushgan holda asliyat emas, birinchi tilda o'zlashtirilgan talaffuzga moslashtirib qabul qilingani tufayli asliyatdan yanada uzoqlashib ketadi. Buning yorqin misoli sifatida nemis tilida H|h tovushli so'zlarning rus tiliga G|g tovushi bilan (masalan, Hamlet-Gamlet, Hans-Gans kabi) almashtirib o'zlashtirilgani va o'zbek tilida H|h tovushlari bo'lgani holda xuddi shu shaklda rus tilidan olingani holatlarini ko'rsatib o'tish mumkin. Bu kabi asliyatga nomuvofiqliklarni bugungi kunda ham ko'plab uchratish mumkin.

Bugungi kunda bu holatning aksini ham kuzatish mumkin. Ya'ni, mamlakatimizning rivojlanayotgan davlatlar qatoriga kirgani va ma'naviy moddiy boyliklarimizga qiziqishning borgan sari ortib borayotgani o'zbekcha o'zlashmalarning ham xorijiy tillarga o'tib borishini ta'minlamoqda. Hozirgi davrda qadimiy shaharlarimiz va ayrim ashyolarimiz, urf-odatlarimiz nomlarining boshqa tillarga, jumladan, ingliz tiliga ham o'zlashishiga olib kelmoqda. Afsuski, ularning ko'pchiligi rus tili orqali olinayotganligi tufayli rus tiliga moslangan shakllari tarqalmoqda. Chunonchi, *Tashkent, Samarqand, Buxara, patir, dutar, plov* kabi o'zlashmalari shular jumlasidandir.

Zamonaviy o'zbek tilida yuqorida keltirilgan tovushlarni shakllantirish modellari bilan bir qatorda, anglisizmlar ham mavjud bo'lib, ular qabul qiluvchi tilning "Lunch" [lanch] va "Rum" [rum] turli modellari bo'yicha singdirilgan, "lunch" [lʌntʃ] va "rum" [rʌm] donor-tilning qoidalariga muvofiq bir xil o'qiladi, shuningdek, talaffuzi ikki yoki undan ko'p varianti bo'lgan "Jury" ['ju.ri], ['dʒu:ri], [dʒy'ri] ingliz tilidagi o'zlashmalar ham mavjud

bo'lib, ular qabul qiluvchi tildagi so'zlashuvchilarning donor-tilni bilish darajalari turlichaligi bilan izohlanadi.

Bu o'rinda ham so'zlashuvchilarning uch xil farqlash joiz bo'ladi: donor tilda gapira olmaydiganlar, donor tilni umuman bilmaydiganlar va biladiganlar.

1-guruh donor-tilda gapira olmaydigan, qabul qiluvchi tilda so'zlashadiganlar yangi o'zlashmalarni talaffuz qilishda, o'zga til artikulyasion ko'nikmalarini o'z ona tillarining nutq ko'nikmalari bilan almashtirib gapiradilar.

2-guruh donor-tilni umuman bilmaydigan so'zlashuvchilar o'zga tildagi o'zlashayotgan so'zining grafik tasvirini o'z ona tilining imlosi me'yorlari asosida qabul qiladilar. Ya'ni, o'zlashmaning talaffuz varianti qabul qiluvchi tilning tovush imkoniyatiga moslashtiriladi.

3-guruh donor-tilda gaplasha oladigan so'zlashuvchilar esa yangi o'zlashmaning eng mos va to'g'ri talaffuzidan foydalanishlari kuzatiladi. Demak, ushbu omillar donor-tilning talaffuz me'yorlariga mos talaffuz variantini belgilab beradi. O'zlashtirilgan so'zlar talaffuzining donor til me'yorlariga yo'naltirilishi yana ikkita omil bilan ham izohlanadi. Agar o'zlashtirilgan so'zlar juda ko'p bo'lsa, qabul qiluvchi tilning fonetik tizimini yangi tovushlar bilan to'ldirishi yoki qabul qiluvchi tilning fonetik tarkibini saqlab qolinishi mumkin.

REFERENCE.

1. Xamrayeva Nilufar. (2024). SOCIOLINGUISTIC COMPETENCE AND SOCIOCULTURAL ASPECT OF LANGUAGE. Innovations in Technology and Science Education, 2(17), 466–471. Retrieved from <https://humoscience.com/index.php/itse/article/view/2368>
2. Xamrayeva, N. ., & Olimova , M. . (2023). SOTSIOLINGVISTIKA VA DIALEKTOLOGIYA. Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences, 2(6), 149–154. извлечено от <http://www.econferences.ru/index.php/tafps/article/view/4872>
3. Xamrayeva, N. ., & Olimova , M. . (2023). SOTSIOLINGVISTIKA VA DIALEKTOLOGIYA. Theoretical Aspects in the Formation of Pedagogical Sciences, 2(6), 149–154. извлечено от <http://www.econferences.ru/index.php/tafps/article/view/4872>
4. Yusupova, N., [Nigmatovna]. (2024). ANALYSIS OF TECHNOLOGY AND METHODS OF USING MIXED EDUCATION IN TEACHING ENGLISH. Innovations in Technology and Science Education, Vol. 2 No. 17 (2023)(17), 472–479.

5. Yusupova, N. (2021b). ZAMONAVIY O‘QITISH METODLARIDA ROL O‘YINLARINI KENG QO‘LLANILISHI: WIDE USE OF ROLE GAMES IN MODERN TEACHING METHODS. FAN, TA‘LIM VA AMALIYOTNING INTEGRASIYASI, 2(2181–1776), 2. <https://journal.bilig.uz/isepsmj/article/view/1013/981>

6. Юсупова, Н. Н. (2021). ПРИМЕНЕНИЕ ПРАГМАТИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНЦИИ НА ЗАНЯТИЯХ АНГЛИЙСКОГО ЯЗЫКА. Экономика и социум, (4-2 (83)), 1248-1253.

7. Yusupova, N., [Nigmatovna]. (2024b). INCREASING STUDENT’S INTEREST IN ENGLISH LANGUAGE IN MIXED EDUCATION TECHNOLOGY. “PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION,” Vol. 1 No. 18 (2024)(Vol. 1 No. 18 (2024): PROSPECTS OF DEVELOPMENT OF SCIENCE AND EDUCATION), 1. <https://doi.org/10.5281/zenodo.10636443>